

Elbe István

Egy kivételes könyvtár kincsei

Todoreszku Gyula és neje, Horváth Aranka könyvtára

Egy kedves házaspár: szelíd arcú fiatalasszony és pajkos tekintetű férje mosolyog ránk a könyvborítóról. Ülnek a padon egy parkban, ruházatuk a békebeli, többnyire boldog k. u. k. időket idézi, és vágyat ébreszt bennünk, hogy a könyvbe lapozva belemerüljünk a korba. Nem kétséges, a századforduló hangulata és egy páratlan gyűjtemény megismerése vár ránk. Ha csak egy kicsit is érdeklődünk a szép könyvek, a becses, régi és ritka kiadványok iránt, ezt az albumot feltétlenül kézbe kell vennünk.

1920-ban egy kivételes magángyűjtemény került a nemzeti könyvtár birtokába, közvetlenül azt követően, hogy Magyarországnak le kellett mondania területe és lakossága jelentős részéről, és ezzel együtt a magyar könyves kultúra páratlan kincseiről is, amelyek az országrészekkel együtt szakadtak idegenbe.

A kötet címlapja azt sugallja, hogy a kiadvány háromnyelvű. De ez nem teljesen igaz. A két tanulmány és a gyűjtemény kincseit bemutató katalógus ugyanis bilingvis: magyar és román. A harmadik nyelven, angolul csak rövid összefoglalókat olvashatunk. A képaláírások is csak kétnyelvűek. De inkább azt a gesztust kell szem előtt tartanunk, hogy ez a kötet is segítője a Kárpát-medencébe szorult két nép megbékélési folyamatának. Todoreszku Gyula személyében ez többsikű egybefonódást jelent. Apai ágról román származású, és valószínű, hogy meg is tanult románul, ugyanakkor gyűjtőszenvédélyének fő területe a Szabó Károly-féle Régi Magyar Könyvtár első két kötete, azaz minden olyan kiadvány, amely 1711-ig Magyarországon jelent meg. Tehát a román nyelvű könyvek is, akár latin, akár cirill betűvel nyomtatták azokat. Hogy a gyűjtést milyen mesterfokon űzte, példa rá a róla elnevezett Todoreszku-töredék. Egy 16. századi kiadvány

kötéstáblájából áztatta ki annak a kálvinista énekeskönyvnek a négy lapból álló B ívét, amely a románság irodalmának legelső latin betűs nyomtatott emléke. Az 1911-ben történt felfedezés szakmai körökben nagy szenzációnak számított, Sztripszky Hiador és Alexics György még abban az évben egy több mint kétszáz oldalas értekezésben mutatta be a töredéket, Szegedi Gergelynek tulajdonítva az énekeskönyv eredetijét.

Todoreszku Gyula könyvtárát Varga Bernadett, az OSZK Régi Nyomtatványok Tára osztályvezetőjének tanulmánya tárja elénk. Először a megszállott gyűjtőt és bibliofil ismerhetjük meg. Néhány részlet felvillan a gyermekkorából is, amely rávilágít a szenvedély kialakulására. Todoreszku Gyula, apja vagyonának örököséként minden pénzét és idejét a régi könyvek beszerzésének szenteli. „Ehhez egyre több és több utánjárásra volt szükség, hiszen Szabó Károly bibliográfiája olyan gyűjtőhullámot generált, amelynek következtében megindult a könyvpiacra a kereslet a régi magyar könyvek iránt. Hamarosan már csak elenyésző számú ilyen könyv bukkant fel a piacon, annál is inkább, mert a régi magyar könyv eleve is igen ritka volt. Todoreszkunak fel nem derített forrásokat kellett tehát becserkésznie.” (17. p.) Gyűjtőszendélye igazi könyvvadászává avatja. Felvidéki és erdélyi falvak parókiáit járja, és töredékek után kutatva gyakran folyamodik a Fraknoi Vilmos által először alkalmazott módszerhez: a kötéstáblák felfejtéséhez. Megbízottjai révén természetesen szoros kapcsolatban áll a hazai és külföldi antikváriusokkal.

Ugyanakkor a tanulmány szerzője finom szenzibilitással érzékelteti, hogy a bibliofília mámorának nemes magaslatán élő agglagényeknek is szükségük van a realista hétköznappal őket összekötő női gondoskodásra, lásd 19-es lábjegyzet. Édesanyja halála után Todoreszku Gyula feleségül veszi a mama felolvasónőjét, a nála jóval fiatalabb Horváth Arankát. A szerény polgári családból származó lány méltó partnere és segítője lesz férjének. A borítón közölt kép azt a rövid idillt örökíti meg, amely nekik adatott. Todoreszku elhatalmasodó betegsége és korai halála meggátolja szenvedélyének kiteljesedésében. A gyűjteményéről csak szóban rendelkezik, de az özvegy erkölcsi kötelességének tartja férje akaratának teljesítését, és a páratlan értékű magánkönyvtárát a nemzeti könyvtermést alapítása óta teljességgel gyűjtő intézménynek ajánlja fel. Sőt, végrendeletében a Todoreszku-vagyonból két ingatlant és ékszereit is a nemzeti könyvtárra hagyja. 1939-ben ebből a hagyatékból vásárolja meg a Széchényi Könyvtár a Kálmán-csehi-breviáriumot. Az özvegy az adományozás tényét rögzítő okiratban határozottan kiköti, hogy a gyűjtemény „Dr. Todoreszku Gyula és neje Horváth Aranka könyvtára” néven szigorúan egyben tartandó, abba más gyűjteményekből származó könyveket betenni, illetve a gyűjtemény egységét megbontani nem szabad. Ugyanakkor biztosítja az anyagi fedezetét a terem kialakításának, amelyre 1927-ben kerül sor. Horváth Aranka szándéka, hogy a berendezés tükrözze azt a miliót, amelyben férje élt és dolgozott, ezért a bútorok egy része a magánlakás könyvtárszobájából való.

A tanulmány külön érdekessége és ékessége a könyvművészt és a könyvkötés művészetét bemutató rész. Akantisz Viktor sokoldalú tehetség: író, grafikus, iparművész. 1900-ban köt ismeretséget Todoreszkuval, és innentől neve és munkássága szorosan összefonódik a gyűjteménnyel.

„Egy helyrehozott, gonddal kicsinosított, gondosan, stílusosan bekötött ritka nyomtatvány, ha netalán hozzá nem értő kezébe kerül is, valószínűbb, hogy fennmarad, ha szépen be van kötve, mintha szétzúllott lapjaival indul kallódásnak. A szép könyvet a tudatlan sem hajítja ki a szemétre.” (24. p.) – vallja Todoreszku, és tesz is érte, hogy gyűjteményét „kicsinosítsa”. Akantisz munkáját csodálhatjuk meg az erdélyi országgyűlések törvénykönyveinek kötésén is. A gazdagon díszített, festett pergamenkötéseket mindig annak a fejedelemnek a címere díszíti, akinek uralkodása alatt a törvény született. Todoreszku halála után az özvegy kérelmezi a főigazgatónál, hogy Akantisz Viktort vegyék fel a nemzeti könyvtár állományába. A könyvkötő művészt szakdíjnoki illetménnyel, a könyvtári kötésművészeti munkálatok irányítására, segédőri állásban alkalmazzák. Akantisz alapvető feladata továbbra is a Todoreszku-gyűjtemény gondozása. 1922-re elkészíti, és a Nemzeti Múzeum könyvtárának gondozásában meg is jelenik a gyűjtemény katalógusa. Ugyanakkor a könyvtár saját könyvkötészetének kialakítását is irányítja. Két alkalmazottal 1923-ra befejezik az ősnymtatványok szakszerű restaurálását.

Szomorú adalék a Todoreszku-gyűjtemény utóéletéhez az a tény, hogy az utókor sajnos nem tartotta tiszteletben az adományozó rendelkezéseit. Az egyre aggasztóbb méreteket öltő helyhiány miatt nem tudták a gyűjtemény egységét fenntartani. A második világháború után a Régi Magyar Könyvtár anyagát besztották a Todoreszku-gyűjteménybe, a helyiséget tudományos olvasóteremmé alakították át. 1977-ben az 1711 után megjelent köteteket a törzsgyűjteménybe helyezték át, besorolva annak jelzetrendjébe, leggyakrabban harmadik vagy negyedik többpéldányként. A kötetek ezáltal elvesztették muzeális védettségüket. Szerencsére ezt a 2000-es évek elején korrigálták, a kiadványokat megkülönböztető jelzéssel látták el és áthelyezték a törzsgyűjtemény Rezerv raktárába.

A nemzeti könyvtár új épületének tervezésekor jó lenne szem előtt tartani, hogy az Apponyi-terem mellett valamikor létezett egy önálló berendezésű Todoreszku-terem is, és meg lehetne kísérelni annak rekonstruálását. A berendezés egy része még megvan, bár van olyan bútordarab, amelyik időközben más funkciót kapott, például a fóliánsok asztalát kiállítási tárlónak alakították át.

De térjünk át a másik tanulmányra. Az ELTE Román Filológiai Tanszékének vezetője, Nagy Levente az OSZK Cyrillicagyűjteményét mutatja be. Az alapvetően hungarikagyűjtő magyar nemzeti könyvtárba elsősorban Todoreszku Gyula révén került jelentősebb cyrillicaanyag, azon belül is kiemelten román vonatkozású régi kiadványok. A szerző rögtön az elején tisztázza, hogy a magyarországi régi román nyomtatványok feldolgozása és számbavétele még nem történt meg teljességében. Egy kisebb rész – az 1711-ig Magyarországon és Erdélyben meg-

jelent kiadványok – bekerült ugyan az RMNY-be, de a román vonatkozású régi könyvek inkább az ezt követő időszakban jelentek meg, nem véletlen tehát, hogy a régi román nyomtatványok bibliográfiája (Bibliografia Românească Veche, röviden: BRV) 1830-ig tolja ki az időhatárt. Nagy Levente arra is felhívja a figyelmet, hogy a cirillica megnevezés a román nyelvű könyvek esetében nem pontos meghatározás, mert vannak latin betűs régi könyvek is, lásd Todoroszku-töredék. Pontosabb lenne a valachica megnevezés, de feltételezi, hogy a román kollégák ez ellen tiltakoznának, így ő is marad a cirillica használatánál. Ezen belül két csoportot különböztet meg: a cirill betűs román nyelvű, vagy ószláv nyelven írt román vonatkozású nyomtatványokat, illetve a latin betűs román nyelvű, vagy latin (estleg egyéb) nyelvű, de román vonatkozású kiadványokat.

A szerző a tanulmány második részében igazi kuriózumokat mutat be az OSZK Régi Nyomtatványok Tárának gyűjteményéből, ezzel is szeretné felhívni a téma iránt érdeklődők figyelmét erre az eddig elhanyagolt és kevésbé kutatott gyűjteményre. Az írás külön érdekessége a Todoroszku Gyula származására és román nyelvtudására vonatkozó rész. Talán mindnyájunkban felvetődött a kérdés, hogy a nemzeti könyvtárunk harmadik legnagyobb hungarikagyarapítójának – már csak nevéből kiindulva is – milyen kötődése lehetett a román kultúrához, volt-e román identitása? A tanulmányt végigolvasva, erre a kérdésre is kimerítő választ kapunk, egyúttal feltáruul előttünk a soknemzetiségű Magyar Királyság szövevényes, ám mégis működő társadalma, amelyben az asszimilációs folyamat sem minden esetben az államalkotó nemzet irányába hatott. A monarchia polgára lehetett akár az is, aki többes identitással, érzelmileg két nemzet kultúráját is magáénak vallotta.

A kötet második felében Todoroszku gyűjteményének kincseiben gyönyörködhetünk. Néhány esetben egy-egy becses régi nyomtatvány Magyarországon fellelhető egyetlen példánya éppen e nagylelkű adomány révén kerülhetett a nemzeti könyvtár állományába. A régi magyar könyvek gyöngyszemeit Bakonyi Zsuzsanna, Szebelédi Zsolt és Varga Bernadett (mindnyájan az OSZK Régi Nyomtatványok Tára munkatársai) valamint Nagy Levente szakszerű leírásai mutatják be, a legtöbbször címlapfotóval illusztrálva. Ezekből sorolunk fel kedvesinálónak egy csokorra valót.

Todoroszku gyűjteményében megtalálható:

- az 1488-ban Brűnnben kiadott Thuróczy-krónika;
- a legrégebbi magyar nyelven nyomtatott könyv: Szent Pál levelei, amelyet Komjáti Benedek fordított le az ugocsai Nyalábvárban és Krakkóban jelent meg 1533-ban;
- Sylvester János Új Testamentum fordítása 1541-ből, amely az első teljes magyar Újszövetség, s egyúttal az első Magyarországon nyomtatott magyar nyelvű könyv;
- Tinódi Sebestyén Kolozsváron 1554-ben, Hoffgreff György nyomdájában kiadott históriás énekei;

- Ransanus A magyarok történetének rövid foglalata című munkája Hofhalter bécsi nyomdájából, 1558-ból;
- a legrégebbi magyar nyelvű világtörténet, Székely István világkrónikája 1559-ből (egy kalandos utat bejárt példányt nemrég juttatott vissza az OSZK a Székely Nemzeti Múzeumnak);
- Heltai Gáspár híres Chronicája, melyet halála után az özvegye jelentetett meg Kolozsváron 1575-ben;
- Méliusz Juhász Péter Herbariuma (Herbarium az fáknac füveknec nevekről), amely az első magyar nyelvű botanikai szakkönyv, és szintén a Heltai-nyomdában jelent meg 1578-ban;
- a Vizsolyi biblia egy példánya (1590);
- Pázmány Péter Igassagra vezelő Kalauza, amely Pozsonyban jelent meg 1623-ban;
- az első magyar nyelvű katolikus Biblia Káldi György fordításában 1626-ból;
- Zrínyi Szigeti veszedelmének első kiadása 1651-ből;
- Apáczai Csere János 1655-ben Utrechtben kiadott Magyar Encyclopaediaja;
- a török megszállás elől elmenekített kettős nyomdahelyű Várad biblia 1661-ből;
- és végül az első magyar nyelven nyomtatott szakácskönyv 1695-ből, M. Tótfalusi Kis Miklós kolozsvári nyomdájából.

A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára alapítójának nagylelkűsége óta nem részesült ekkora ajándékban, mind a könyvek értéke, mind az ezzel járó egyéb ingó és ingatlan vagyon tekintetében. Több okra vezethető vissza, hogy a hálátlan utókor emlékezetében a gyűjtő, de legfőképpen a gyűjteménye elhomályosult, nimbusza megfakult. Az egyik ok, amelyről az adományozó nem tehetett, hogy alig öt évre rá, egy értékét tekintve még nagyobb gyűjteménnyel, Apponyi Sándor hagyatékával gazdagodott a Széchényi könyvtár, óhatatlanul elhalványítva a korábbi adományt. Pedig a két gyűjtemény nem vetélytárs, a nemzeti könyvtárban jól kiegészítik egymást. A másik ok, az a módszer, amellyel a bibliofil gyűjtő féltve gondozta és kiegészítette sokszor hiányos állapotban megszerzett kincseit, és amelyet ma már elutasít a régi könyves és a könyvrestaurátor szakma etikai kódexe. A harmadik ok, a második világháború utáni Magyarország könyvtárpolitikájában keresendő. Tömören: a múlt tiszteletének tudatos negligálása. Abban a korban ugyanis nem voltak tekintettel szerződésekre és az abban foglalt kikötésekre, pillanatok alatt vegyítettek és keverték, illetve ennek ellenkezőjeként, a modernitás jegyében „profil tisztítottak”.

A fenti okokból kiindulva Todoroszku Gyuláról egészen a közelmúltig kissé megfélekedezett a könyvtári világ, közelebbről nézve, maga a gyűjtemény őrzője is: az Országos Széchényi Könyvtár. A nemzeti könyvtár részéről a „jóvátételi eljárás” a neves könyvgyűjtő féltve őrzött kincseit bemutató kiállítással kezdődött meg Todoroszku születésének 150. évfordulóján, 2016-ban.

„Régi adósságot törleszt az Országos Széchényi Könyvtár, amikor Todoroszku Gyula páratlan értékű könyvtáráról készül első ízben kiállítást rendezni. A jelentőségében Széchényi Ferenc és Apponyi Sándor adományához mérhető gyűjtemény gerincét régi magyarországi nyomtatványok adják, de ősnymtatványokat, kéziratokat, valamint ritka cirill betűs szláv és román nyelvű kiadványokat is tartalmaz.” – olvashattuk a könyvtár honlapján, a kiállítás beharangozó szövegének bevezetőjében. Jelen kötet megjelenésével – halálának 100. évfordulóját követően megidézve az áldozatkész bibliofil szellemét – méltán érezhetjük azt, hogy a tarozást részben leróttuk.

Todoroszku : egy kivételes könyvtár kincsei : comorile unei biblioteci unice : treasures of a unique library / [szerk. ... Varga Bernadett] ; [kiad. az Országos Széchényi Könyvtár]. – Budapest : OSZK, 2020. – 248 p. : ill., színes ; 27 cm

